

Лідія ЛІСНИЧА,
вчитель
Харківської ЗОШ
I–III ст. № 142

ГАРНИЙ – ГАРНІШИЙ, КРАЩИЙ, ЛІПШИЙ

6 клас

Тема. Ступені порівняння прикметників.

Мета: поглибити, узагальнити й систематизувати знання учнів про ступені порівняння прикметників; удосконалювати вміння та навички правильно утворювати форми вищого й найвищого ступенів порівняння, доцільно вживати їх у власному мовленні; розвивати пізнавальну і творчу активність шестикласників; удосконалювати мовленнєву вправність і пильність школярів; навчати аналізувати, систематизувати й порівнювати поняття, моделюючи діаграму Вена; виховувати сумлінне ставлення до навчання, прагнення самовдосконалюватися.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації здобутих знань, удосконалення практичних умінь і навичок.

Обладнання: таблиця «Творення прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння», індивідуальні картки із завданнями, матриця «Ступені порівняння прикметників».

Цілі уроку.

Учні мають знати:

- визначення прикметника;
- розряди прикметників;
- які прикметники називаються якісними;
- що означають ступені порівняння прикметників;
- способи творення вищого й найвищого ступенів порівняння;
- які прикметники не утворюють ступенів порівняння.

Учні мають уміти:

- визначати розряди прикметників;
- розпізнавати якісні прикметники;
- утворювати просту і складену форми ступенів порівняння прикметників;
- редагувати неправильно утворені форми прикметників;
- доцільно використовувати просту і складену форми ступенів порівняння у власному мовленні.

Учні мають виконати:

- редагування тексту;
- диктант-переклад;
- дати відповіді на критичні запитання за системою Б.Блума;
- навести зразки використання прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння в текстах різних стилів;
- стилістичне дослідження.

Перед людиною три шляхи до розуму: шлях міркування – найблагородніший; шлях наслідування – найлегший; шлях особистого досвіду – найважчий.

Конфуцій

Перебіг уроку

I. Оголошення теми, мети й завдань уроку.

(Учитель озвучує тему й мету уроку. Учні записують їх у зошити, читають на мультимедійній дошці цілі уроку. За бажанням доповнюють їх власними.)

Проблемне запитання.

❓ Чим пояснити наявність у нашій мові двох форм вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників?

II. Актуалізація опорних знань учнів.

○ На які розряди поділяються прикметники за значенням?

○ Які з них мають ступені порівняння?

◆ Опрацювати матрицю «Ступені порівняння прикметників». Дати розлогі відповіді на запитання. Для цього виконати завдання відповідного рівня матриці.

1-й рівень.

○ Яку міру вияву ознаки називають прикметники кожного зі ступенів порівняння?

○ Від яких основ і за допомогою яких словотвірних засобів творяться прикметники вищого ступеня порівняння?

○ Які фонетичні зміни відбуваються у прикметниках під час творення вищого ступеня?

2-й рівень.

○ Чи всі якісні прикметники можуть утворювати форми різних ступенів порівняння? Чому?

○ У який спосіб поєднуються прикметники вищого ступеня із прислівниками? Яка роль прислівників у сполученнях такого типу?

○ Чи існує закономірність уживання простої і складеної форм ступенювання прикметників у різних стилях?

3-й рівень.

○ Яку роль відіграють ступеньовані прикметники у творенні фразеологізмів?

○ Які особливості синтаксичних функцій ступеньованих прикметників?

○ У чому полягають стилістичні функції прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння? У ролі яких тропів вони найчастіше виступають?

Методична ремарка. Завдання різних рівнів учні виконують на відповідних етапах уроку. Окремі з них можна використати як випереджувальні або як домашнє. Завдання 4-го рівня вчитель коментує й організовує колективне обговорення результатів виконання. Правильне виконання завдання 1-го рівня оцінюється одним балом, 2-го – двома, 3-го – трьома, 4-го – чотирма.

Матриця «Ступені порівняння прикметників»

1-й рівень	2-й рівень	3-й рівень	4-й рівень
Розташувати прикметники за поступовим збільшенням ознаки. А тихіший, тихий, найтихіший; Б найбільш ранній, більш ранній, ранній; В більш веселий, веселий, найвеселіший; Г якнайсмівливіший, сміливий, більш сміливий.	Визначити прикметники, від яких не можна утворити ступенів порівняння. Рідний, грамотний, сліпий, чорний, щирий, білявий, малий, далекий, хворий, тонюсінський, премудрий, холоднучий, гарний, вороний, охайний, лимонний.	Замінити подані словосполучення синонімічними, визначити серед них фразеологізми. Найближчий друг, найвидатніший поет, до найменшої дрібниці, найсвітліші голови людства, найкращі побажання, найдотепніша відповідь, шляхом найменшого опору.	Скласти план лінгвістичного повідомлення на тему «Ступені порівняння прикметників».
Усі прикметники утворюють ступені порівняння від інших основ у рядку А прозорий, страшний, рішучий, вдалий; Б світлий, молодий, дешевий, блідий; В великий, малий, гарний, поганий; Г широкий, високий, сміливий, радісний.	Виписати словосполучення з прикметниками вищого ступеня, що поєднуються з прислівниками, пояснити роль прислівників. Найкращий учень, ще вищий юнак, наймудріша книжка, більш чіткий виклад, ледь вужча стежка, пречудовий ранок, якнайдошкульніша відповідь, трохи краща робота, найсмачніше варення, найбільше щастя, незрівнянно кращий фільм.	Визначити синтаксичну роль ступеньованих прикметників. І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша війна за свободу, яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії (<i>М.Костомаров</i>).	Скласти пам'ятку труднощів уживання і правопису ступенів порівняння прикметників.
У якому рядку в усіх прикметниках при утворенні вищого ступеня порівняння відбуваються зміни приголосних? А легкий, боязкий, рідний, круглий; Б дорогий, близький, низький, вузький; В дужий, влучний, запашний, свіжий; Г вологий, важкий, старий, сильний.	Установити відповідність між стилями і реченнями. 1 розмовний; 2 художній; 3 науковий; 4 публіцистичний. А Листяні ліси більш теплолюбиві, ніж хвойні. Б Матусенько, ти у мене найкраща. В В Україні відбуваються демократичні перетворення. Г Найчистіша душа незрадлива, найскладніша людина проста (<i>В.Симоненко</i>).	Прочитати текст, знайти у ньому прикметники найвищого ступеня. Пояснити, яку стилістичну роль відіграють таким чином утворені їхні форми. Який це художній засіб? Десть там, у найвищих глибинах, Десть там, у найглибших висотах, Таємниця вродилась, як пелюстинка, Як бджола в золотистих сотах. Уся з найтемнішого світла, Уся з найсвітлішого мороку, Борсалась таємниця, то тьмава, то світла, Долаючи купіль жорстку. <i>І.Драч</i>	Скласти діаграму Вена «Ступені порівняння прикметників».

◆ Скласти діаграму Вена «Ступені порівняння прикметників», визначити спільне й відмінне між вищим і найвищим ступенями.

Орієнтовне виконання.

III. Удосконалення практичних умінь і навичок.

Граматична трансформація. Розкрити дужки, поставити прикметники в потрібній формі вищого або найвищого ступеня. Прокоментувати фонетичні зміни, що відбуваються в деяких прикметниках. З'ясувати, які загальнолюдські чесноти й цінності підкреслюють ступеньовані прикметники.

Світу (милий) і (теплий) за рідну сторону нема. Нема цвіту (білий), як цвіт на калині. Нема в світі (рідний), як мати дитині. Воля (дорогий) за життя. Мир і братство – (великий) багатство. (Цінний) в дорозі – знання. Правда (світлий) за сонце. Мудрість (сильний) за силу. (Міцний) над усе майбутнього жага. Ранок (мудрий) від вечора.

IV. Поглиблення вивченого матеріалу (за системою запитань Б.Блума).

Методична ремарка. Відомий американський психолог і педагог Б.Блум створив систему запитань за рівнями пізнавальної діяльності (знання, розуміння, аналіз, синтез, застосування, оцінка). Їх називають прості, уточнювальні, інтерпретаційні (пояснювальні), творчі, оцінні і практичні.

Прості – це запитання, відповідаючи на які, слід назвати деякі факти, пригадати певну інформацію і відтворити її. (Проста форма вищого ступеня порівняння прикметників *нижчий* та *вищий* утворена за допомогою суфікса *-ш-*? Але чому в них немає літери *-ш-*?)

Уточнювальні мають на меті дістати інформацію, якої немає в основному джерелі повідомлення (підручнику), але потреба в ній є. (Чи потрібно утворювати форми найвищого ступеня порівняння від прикметників *товстезний*, *прадавний*, *надпотужний*, *ультракороткий*?)

Інтерпретаційні спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. (Чому існують проста і складена форми ступенів порівняння? Хіба не можна обійтися лише простою?)

Творчі запитання містять елементи умовності, прогнозування. (Чи однакове значення мають форми вищого ступеня прикметника *старий*, утворені суфіксами *-ш-* та *-іш-*: *старіший*, *старіший*? Порівняйте: Петрик на два роки старший від Василька. Дід Микола старіший від дядька Андрія (йдеться про вік). Полковник старший від майора (йдеться про військовий чин). А чи можна в цьому ж значенні вжити форму *старіший*? Чому?)

Оцінні передбачають з'ясування критеріїв певних подій, явищ, фактів. (Чи можна замінити в поданому тексті прикметник простої форми вищого ступеня *чистіша* складеною формою *більш чиста*? Аргументуйте свою думку. *Плекайте мову. Пильно їй ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде* (М.Рильський).)

Практичні встановлюють взаємозв'язок між теорією і практикою. (Відомо, що ступені порівняння мають лише якісні прикметники. Іноді вдається утворити форми ступенів порівняння від відносних, наприклад: *Поетеса [Леся Українка] обіцяла, що її сестри покажуть Кобилянській усю околицю, що вона побачить уже таку Україну, україннішою за яку їй нема* (А.Костенко). Завдяки чому вдалося утворити таку форму? У яких випадках це виправдано?)

Навчальне редагування. Зредагувати речення, пояснити характер і причини помилок.

Продукція вітчизняних виробників більш дешевша та якісніша. Сьогоднішній випуск програми цікавіше, ніж попередній. Наші умови кращі ваших. Це самий вигідний

контракт. Він опинився в більш кращому становищі. На конкурсі змагалися виконавці молодші минулорічних учасників.

◆ Використовуючи інформацію на дошці і вивчений матеріал, скласти пам'ятку труднощів уживання ступенів порівняння прикметників.

Зверни увагу!

Уживаючи прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння, слід додержувати таких правил:

- не поєднувати слів *більш/менш*, *найбільш/найменш* із прикметниками вищого ступеня;
- правильно узгоджувати форми вищого ступеня у роді й числі з підметом;
- для порівняння чи зіставлення міри вияву ознаки в різних предметах уживати конструкції із прийменниками чи сполучниками.

Диктант-переклад. Користуючись карткою-інструктажем, перекласти подані вислови українською. З'ясувати відмінність у творенні форм вищого і найвищого ступенів в обох мовах, зробити висновки про особливості перекладу.

День короче ночі. Сон слаще меда. Величайшее открытие. Самый дорогой человек. Тончайшие оттенки цвета. Берись за дела поважнее. Путь длиннее, чем предполагалось. Роза – красивейший цветок. Джомолунгма (Эверест) – самая высокая вершина на Земле.

Картка-інструктаж

- У російській мові ступені порівняння прикметників утворюються і вживаються не так, як в українській. Російська форма вищого ступеня може в українській мові виражати найвищий ступінь: *лучшие люди* по-українськи – *найкращі люди*, *высшее качество* – *найвища якість*.
- Форма ступеня порівняння, утворена в російській мові за допомогою суфікса *-ейший*, має значення найвищого ступеня: *красивейший* – *найкрасивіший*.
- Не слід за російським зразком для вираження найвищого ступеня вживати слова **самий**: *самый лучший* – *найлітший*.
- Проста форма вищого ступеня прикметників у російській мові вживається з родовим відмінком без прийменника (*Мария старше брата*) або зі сполучником **чем** (*Байкал глубже, чем другие озера*). В українській мові нормі відповідає вживання вищого ступеня з прийменниками **від** (плюс іменник в родовому відмінку), **за** (плюс іменник у знахідному відмінку), **порівняно з** (плюс іменник в орудному відмінку), а також зі сполучниками **ніж**, **як**.

Дослідження-зіставлення.

Учитель. Ступенювання належить до стилістичних ресурсів прикметників. Стилістичний вибір можливий завдяки синонімічним формам означень, виражених прикметниками вищого й найвищого ступеня. Щоб переконатися в цьому, прочитайте уривок із вірша «Катерина Білокур: піжмурки квітів». Розгляньте репродукції творів художниці. Що спільного і відмінного між двома творами мистецтва? Запишіть назви кольорів, квітів, розташовую-

чи їх за наростанням інтенсивності кольору. Як це зробив поет? Яка форма прикметника дає авторові змогу передати кольорову насиченість?

Квітка ховається за квітку,
грається з глядачем у піжмурки,
не з'являється доти, поки її не назвеш:
«Ти, квітко блакитна, що в'єшся все вгору та вгору,
твориш своїм цвітінням перед очима стіну,
тоді вже й не знаєш, чи то квіти, чи то небо –
кручені паничі».
І кручені паничі з'являються з-поза неназваних квітів.
«Ти, квітко блакитніша, що ростеш при дорозі,
подорожніх виглядом своїм звеселяєш,
проводжаєш ідучих із поля помахами
блакитної хусточки –
волошка».
І волошка виходить із-за спин інших квітів.
«Ти, квітко найблакитніша, що стелешся низенько

по землі,

Щоб і мертві небо побачили –
барвінок».

І барвінок цвіте з-поза невідомих квітів.

В.Голобородько

◆ Написати твір-мініатюру «Квіти говорять без слів, і мова їхня проста, коротка» (У.Кравченко), вживаючи прикметники вищого і найвищого ступенів.

V. Підбиття підсумків. Оцінювання.

◆ Відповісти на проблемне запитання уроку.

Орієнтовна відповідь.

Чому в нашій мові паралельно існують проста і складена форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників? По-перше, тому, що є прикметники, які в первинному значенні не утворюють ступенів порівняння. Однак, виступаючи в переносному значенні, можуть позначати більшу або меншу міру вияву якості. Наприклад, прикметник *оксамитовий* (у значенні *ніжний, м'який голос*). У таких прикметниках можна утворити граматичні значення ступенів за допомогою слів **більш, найбільш**: *більш оксамитовий, найменш оксамитовий*. Крім того, прості форми ступенів порівняння не можуть утворювати антонімічних значень. Тут на допомогу знову приходять слова **більш, менш, найбільш, найменш**. Наприклад: *більш талановитий – менш талановитий, найбільш досвідчений – найменш досвідчений*.

Отже, слова **більш, менш, найбільш, найменш** відіграють важливу роль у творенні складеної форми якісних прикметників. Вони вдосконалюють виражальні можливості мови, допомагають точно й чітко висловити думки.

◆ Прочитайте і запам'ятайте особливості творення й написання прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння. До кожного пункту доберіть власні приклади.

Рекомендована література

1. Антисуржик / [за ред. О.Сербенської]. – Львів : Світ, 1994.

2. Варзацька Л. Інтерактивні технології в системі особистісно-зорієнтованої освіти / Л.Варзацька, Л.Кратасюк // Бібліотека «Дивослова». – 2006. – № 4.

3. Гу й в а н ю к Н. Тести: українська мова 5–12 класи абітурієнту / Н.Гуйванюк. – К. : ВЦ «Академія», 2007.

4. К в а щ у к А. Вчатьсь допитливі. Тестові завдання з теми «Прикметник» / А.Кващук // Українська мова й літе-

! Вищий і найвищий ступені порівняння якісних прикметників мають просту та складену форму: *ефективніший – більш ефективний, найвиразніший – найбільш виразний*.

! Запам'ятай прикметники, у яких відбувалися зміни приголосних при творенні простої форми вищого ступеня: *важчий, дужчий, вузкий, нижчий, ближчий, тяжчий, дорожчий; вищий, товщий, кращий*.

! Деякі прикметники вищого ступеня мають відмінні від звичайної форми основи: *гарний, хороший – кращий, літший; поганий – гірший; великий – більший; малий – менший*.

! Не вживай слова **самий** для творення простої форми найвищого ступеня, натомість послуговуйся українськими формами: *найкращий, найближчий*.

! Коли порівнюють найвищу міру вияву якості одного предмета з іншим, вживають прийменники **за, від, над, порівняно з** або сполучники **ніж, як** (*миліший над усе, довший порівняно з іншим*).

! Від деяких якісних прикметників не можна утворити ступенів порівняння: *сліпий, босий, ворожий, волошковий*.

! Прикметники із суфіксами **-уват-, -езн-, -ісіньк-, -юсіньк-, -еньк-**, префіксами **пра-, над-, ультра-, гіпер-** не потребують ступенювання, за допомогою цих морфем уже передається збільшена чи зменшена міра вияву якості предмета: *величезний, кислуватий, тепленький, надпотужний, ультрамодний*.

! Складена форма вищого і найвищого ступенів порівняння утворюється за допомогою слів **більш/менш, найбільш/найменш** і звичайного якісного прикметника: *найменш відвертий, більш виважений*.

◆ Переглянути цілі уроку. Чи всіх їх було досягнуто? Визначити, над чим потрібно попрацювати додатково.

◆ Оцінити власну роботу на уроці. Заповнити таблицю.

Завдання	1-й рівень	2-й рівень	3-й рівень	4-й рівень
1				
2				
3				

Домашнє завдання. Скласти діаграму Вена «Ступені порівняння прикметників в українській і російській мовах».

ратура в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 2.

5. Рідна мова : [підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів] / М.Пентилюк, І.Гайденко, А.Ляшкевич, С.Омельчук. – К. : Освіта, 2006.

6. П е н т и л ю к М. Сучасний урок української мови / М.Пентилюк, Т.Окуневич. – Х. : Основа, 2007.

7. Т и х о ш а В. Розробки уроків з української мови для 6 класу 12-річної школи. II семестр / В.Тихоша // Бібліотека «Дивослова». – 2006. – № 12.